

УДК 321.7: 351.96

Т. В. КУЗНЯКОВА

ГЕНЕЗА ПЕРІОДИЧНОЇ ДРУКОВАНОЇ ПРЕСИ В УКРАЇНІ

Викладено передумови виникнення та розвиток періодичної друкованої преси в Україні, з'ясовано її завдання та функції.

Ключові слова: періодична преса, державотворення, історія.

The Occurrence and development of periodic printed press in Ukraine is stated the preconditions, its tasks and functions are determined.

Key words: periodic press, construction of the state, history.

Інформація є інтелектуальним надбанням народу і держави, складовою напрямів і темпів реформування економіки, адміністративної системи, демократичних перетворень, ресурсом суспільства, який не повинен витратитися безцільно і неефективно. У демократичних державах сучасне життя неможливо уявити без активного, впорядкованого руху та обміну інформацією. В умовах вільного і відкритого суспільства за допомогою інформації громадяни, особи без громадянства, державні та громадські структури, усі верстви населення задовольняють свої інформаційні потреби в основному через періодичну друковану пресу.

Специфічною рисою преси є комплексний, синтетичний характер: у ній представлено багато форм інформації. Вона характеризується також оперативністю подання інформації про події, безпосередністю відображення яких підвищує їх джерельну цінність. Практика публікації у пресі офіційних матеріалів – постанов органів державної влади, документів політичних партій та громадських організацій – перетворює пресу на своєрідну скарбницю джерел епохи, які різнопланово висвітлюють події.

На сьогодні преса впевнено увійшла в життя всього світу. Проте як, коли і де преса з'явилася в Україні як інформаційна державна одиниця і як реагували державні органи влади на появу такого прояву суспільства – в літературі з державотворення висвітлено недостатньо. Тому метою даної роботи є аналіз виникнення й розвиток преси в Україні.

Преса – друковані засоби масової інформації (періодичні друковані видання), які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року. Під пресою розуміють газети, журнали, альманахи, збірки, бюлетені, рідше книги, листівки, що мають визначений тираж [2]. Прототипом преси вважаються давні рукописи, в яких містилися новини. Ще Юлій Цезар почав видавати “Діяння сенату”, а потім “Щоденні суспільні діяння народу”. Приблизно з 911 р. у Китаї почав виходити “Цзинь бао” (Столичний вісник) [Там же].

Історія преси в Україні розпочалася 9 липня 1749 р., коли у Львові

вийшов друком листок “Кур’єр львівський” (польською мовою), що містив відомості про релігійне та світське життя міста. Більшість дослідників першою газетою в Україні вважають львівський щотижневик “Gazette de Leopold”, що вийшов 1 січня 1776 р. французькою мовою (до нашого часу зберігся лише один номер цієї газети). Наприкінці XVIII ст. у Львові з’явилося ще кілька газет польською та німецькою мовами. Першим львівським щоденним виданням була газета “Dziennik patryjotycznych politykow”, що виходила польською мовою у 1792 – 1798 рр.

Перша газета українською мовою “Зоря Галицька” вийшла в Галичині 15 травня 1848 р. Вона видавалася до квітня 1857 р. як орган Головної Української Ради. У 1849 р. у Львові засновано урядовий часопис “Галицько-Руський вісник”. Він виходив тричі на тиждень і друкував головним чином офіційні матеріали. Напівофіційним органом, що видавався в Австро-Угорщині для українців, був “Вісник для русинів в Австрійській державі” (1850 – 1856 рр.) [4].

На Буковині перша газета румунською і німецькою мовами вийшла в 1848 р., а в Закарпатті першою була “Церковна газета” (“Церковний вісник”), що видавалася в 1856 – 1858 рр. у Будапешті.

На Наддніпрянській Україні розвиток періодики зумовлювався політикою російського царизму. Перші газети та журнали на підросійській Україні почали видаватися на початку XIX ст. У Харкові були започатковані такі видання, як “Харьковский еженедельник” (1812 р.), гумористичний журнал “Харьковский Демокрит” (1816 р.), громадсько-політичний журнал “Украинский вестник” (1816 – 1819 рр.), “Украинский журнал” (1824 – 1825 рр.), “Украинский альманах” (1831 р.), “Запорожская старина”. Особливої уваги заслуговує “Украинский вестник” – один із перших краєзнавчих журналів, який уміщував багато матеріалів з історії, географії, етнографії України. У його підготовці брали участь Г. Квітка-Основ’яненко, П. Гулак-Артемівський, декабрист О. Раєвський, В. Каразін та ін. У 1817 – 1823 рр. видавалися “Харьковские известия”, частина матеріалів у яких друкувалася українською мовою.

В Одесі з 1828 р. почала виходити щоденна газета “Одесский вестник”, яка видавалася протягом 65 років. У Києві першою газетою були “Киевские объявления” (1835 – 1839 рр.). У 1837 р. тут засновано газету “Воскресное чтение”, яка проіснувала майже до кінця століття. У 1840 р. М. Максимович розпочав видання альманаху “Киевлянин”, усього вийшло у світ три числа цього збірника [5].

Принципове значення для становлення преси як історичного джерела мала поява в 1838 р. в усіх губернських центрах України губернських відомостей (в їх назві відтворювалася назва відповідної губернії, наприклад, “Киевские губернские ведомости”). Відомості були друкованим органом губернських властей і відображали офіційну точку зору на ті чи інші події. Проте вони мали суттєву перевагу над іншими виданнями: їх матеріали не підлягали цензурі (за винятком 1863 – 1881 рр.). Мабуть, цим пояснювався той факт, що багато хто з учених охоче друкував у них матеріали з місцевого

краєзнавства.

Губернські відомості видавалися російською мовою і мали дві частини: офіційну і неофіційну, причому іноді кожна з них виходила окремими випусками. В офіційній частині друкувалися постанови, розпорядження центральних та місцевих властей. Для істориків неабияку цінність мають матеріали неофіційної частини, де уміщувалися історичні есе, спогади, огляди літератури, бібліографічні покажчики з історії краю тощо. Деякі “Ведомости” (Полтавські, Чернігівські) завдяки активній участі в них відомих громадських діячів перетворилися на своєрідні центри історико-краєзнавчої роботи і відповідних публікацій за участю відомих учених-українознавців.

У 60-х рр. XIX ст. кількість газет і журналів значно збільшилася. З’явилися газети, розраховані на ширші кола читачів: “Киевлянин” (Київ, 1864 р.), “День” (Одеса, 1869 р.), “Новороссийский телеграф” (Одеса, 1869 р.) та ін. В умовах піднесення українського національного руху в Петербурзі було засновано журнал “Основа” (1861-1862 рр.) за участю Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, О. Кістяківського, О. Лазаревського та інших діячів української науки і культури. Частина матеріалів журналу друкувалася українською мовою. Проте вже у 1863 р. вийшов сумнозвісний Валуєвський циркуляр, згідно з яким друкування книг і газет українською мовою заборонялося. Тому в наступні роки видання періодики українською мовою в Росії було припинено аж до революції 1905 – 1907 рр.

Наприкінці XIX ст. кількість періодичних видань помітно зростає. У багатьох містах почали виходити масові щоденні газети, значення яких як історичного джерела важко переоцінити. У Західній Україні першою щоденною газетою (з 1888 р.) стала львівська газета “Діло” (1880 – 1916 рр.). На той час у Львові видавалося чимало журналів народно-демократичного і радикального спрямування (“Друг”, “Світ”, “Громадський друг”, “Народ”, “Житє і слово”), у становленні й діяльності яких активну участь брав І. Франко. Деякі з цих видань, зокрема “Громадський друг” (1878-1879 рр.), уміщували матеріали з Наддніпрянщини і загальноукраїнську інформацію [3].

У 1882 р. у Києві було засновано журнал “Киевская старина”, який перетворився на головний друкований орган Київської Громади. Протягом 25 років на його сторінках друкувалися численні історичні джерела, наукові праці з українознавства, книжкові огляди тощо.

Наприкінці XIX ст. українські часописи виникли й поза межами України. Найвідоміший із них – “Громаду” (1878 – 1882 рр.) – заснував у Женеві М. Драгоманов. Завдяки участі в ньому І. Франка, М. Павлика, С. Подолинського та інших відомих діячів це видання набуло великої популярності.

З появою в Україні політичних партій та рухів виникла партійна преса. Оскільки діяльність політичних партій у Росії тривалий час була заборонена, партійна преса мала нелегальний характер. Першим соціал-демократичним друкованим органом була газета “Вперед”, заснована 6 січня 1897 р. Починаючи з третього номера, вона стала органом Київського Союзу боротьби

за визволення робітничого класу. У серпні 1897 р. в Києві почала виходити “Рабочая газета”. На I з’їзді РСДРП її було проголошено друкованим органом партії.

У період революції 1905 – 1907 рр. на короткий час склалися умови для видання опозиційних газет і журналів. У листопаді 1905 р. була скасована попередня цензура періодичних, а з квітня 1906 р. й неперіодичних видань. Це сприяло появі нових численних видань. В Україні почали виходити 16 україномовних газет і журналів. Щоправда, вже наприкінці 1906 р. завдяки репресивним діям властей їх кількість скоротилася до чотирьох. Багато які з видань закривалися вже після виходу у світ першого номера. Так було з газетами “Народное дело” (Одеса, 1906 р.), “Народна справа” (Одеса, 1906 р.), “Запоріжжя” (1906 р.) тощо. Типовим звинуваченням на адресу українських газет була пропаганда сепаратизму. Лише з грудня 1905 р. по 21 січня 1906 р. у Києві, наприклад, було порушено 74 карні справи проти редакторів місцевих газет.

Перша українська газета на Наддніпрянщині – “Хлібороб” – була заснована в м. Лубни Полтавської губернії в листопаді 1905 р. Вона виходила за редакцією В. Шемета. До заборони вдалося випустити п’ять номерів, які мали велику популярність серед населення, особливо селян. З кінця 1905 р. у Полтаві видавалася газета “Рідний край”, у Могилеві-Подільському з 1906 р. – “Світова зірниця”. 1 січня 1906 р. у Києві за участю С. Єфремова та В. Чикаленка була заснована газета “Громадська думка”. Заборонена владою вона почала виходити у вересні 1906 р. під назвою “Рада”. Газета перетворилася на координаційний центр українського національно-визвольного руху Наддніпрянщини [4].

У 1907 – 1909 рр. за участю М. Порша, В. Садовського, Я. Міхура, С. Петлюри виходив щотижневик “Слово”. Значний резонанс серед громадськості країни мали публікації літературно-наукового і політичного щомісячника соціал-демократичного напрямку “Дзвін”, який видавався в Києві в 1913-1914 рр. за участю Д. Антоновича, В. Левинського та інших відомих українських діячів.

Усього в Україні до 1917 р. видавалося 1200 назв газет. На жаль, не всі з них збереглися. Найповніша колекція тогочасної періодики представлена в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського (320 назв).

Значна кількість українських часописів на початку ХХ ст. виходила за межами України. У Петербурзі з березня 1907 р. видавалася за редакцією Д. Донцова газета “Наша Дума” – орган української фракції II Державної Думи. Після її заборони до червня 1907 р. раз на тиждень виходила газета “Рідна справа – Думські вісті”. У Москві в 1912-1913 рр. видавався журнал “Украинская жизнь” за редакцією С. Петлюри та О. Саликовського. У Женеві в 1915-1916 рр. українські соціал-демократи випускали за редакцією Л. Юркевича газету “Боротьба”.

Справжній ренесанс української періодики пов’язаний з Українською революцією 1917 – 1920 рр. та відновленням української державності.

У 1917 р. в Україні виходило понад 550 газет різних політичних напрямів. Усі ці видання є важливим джерелом для вивчення тогочасних подій. Особливу цінність серед них мають видання Центральної Ради – “Нова Рада”, “Вісник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки”, а також газети провідних політичних партій України – “Боротьба” (орган Української партії соціалістів-революціонерів), “Робітнича газета” (орган Української соціал-демократичної партії) та ін. [4].

Зі встановленням радянської влади періодична преса стала розглядатися більшовиками як головна ідеологічна зброя у боротьбі за “радянізацію” України. Склався формальний поділ преси за напрямками: на партійну, радянську, профспілкову, комсомольську, кооперативну, видання громадських організацій, хоча всі вони перебували під невиспним наглядом більшовицьких партійних органів. Змінилося обличчя газет – обов’язковим атрибутом кожної з них стали, наприклад, передові статті, в яких редактори видань, виходячи з настанов Комуністичної партії, визначали пріоритетні завдання друкованих органів на різних напрямках роботи. Установлення жорсткого партійного контролю над пресою призвело до збіднення її змісту. Газетні сторінки заповнювалися одноманітними матеріалами (постановами партійних органів та іншою обов’язковою інформацією). Були здійснені кроки щодо забезпечення періодичних видань однотипною, політично перевіреною інформацією. З цією метою ЦВК Рад України у березні 1919 р. створив Радіотелеграфне агентство України (РАТАУ), яке наділялося правами центрального відомства УСРР. З утворенням Радянського Союзу було створено Телеграфне агентство СРСР (ТАРС), матеріали якого були зобов’язані публікувати всі друковані органи. Для всіх видань запроваджувалася цензура.

Досліджуючи періодичну пресу як джерело, слід мати на увазі, що на зміст газет та журналів, рівень повноти й об’єктивності вміщеної в них інформації впливали не лише кваліфікація авторів та редакційних працівників, а й умови, в яких видавалися друковані органи. Наприклад, у царській Росії періодична преса видавалася в умовах жорсткої попередньої цензури, запровадженої ще у 1720 р. Про характер настанов органам цензури дає уявлення царський указ від 20 червня 1848 р., в якому наголошувалося: “Не должно быть допускаемо в печать никаких, хотя бы косвенных порицаний действий или распоряжений правительства и установленных властей, к какой бы степени сии последние не принадлежали” [3].

Цензура супроводжувала всю діяльність преси України з часу її виникнення і майже до кінця ХХ ст.: адже й за радянських часів вона продовжувала жорстко контролювати засоби масової інформації. Цим опікувалися Головліт України та його філії на місцях. [4].

Підсумовуючи вищевикладене, можна так охарактеризувати українську друковану пресу сер. ХVІІІ – поч. ХХ ст.

За принципом розповсюдження й охопту аудиторії вона була здебільшого регіональною чи місцевою; за тематикою – політичною, світською, релігійною, пізніше – історичною, економічною; за віковою спрямованістю –

розраховувалася в основному на доросле населення; за періодичністю – варіювалася від щотижневиків до щомісячних видань, траплялися й декілька разові видання; за офіційністю – були офіційні і неофіційні.

За функціональною спрямованістю українська преса (в різних виданнях в різному ступені, але в основному) була такою: 1) інформаційною – розповсюджувалися відомості про найбільш важливі для громадян і органів влади події; 2) освітньою – друкувалася інформація про історію, культуру, географію України; 3) мобілізаційною – проявлялося спонукання людей до певних політичних дій чи до соціальної бездіяльності; 4) соціально-позиціонувальна – дозволяла читачеві ототожнювати себе з тією чи іншою соціальною групою чи протиставляла себе тій чи іншій групі; 5) виховна – прививала патріотичні почуття.

Таким чином, можна зробити висновок, що виникнення і розвиток української періодичної преси мав непростий шлях. Своєму існуванню преса має завдячувати саме державним органам влади тодішньої України. Але дуже швидко, усвідомивши функціональність і результативність преси, нею як інструментом інформативності й маніпулювання громадської свідомості стали користуватися й інші органи, спілки, окремі особи та ін., що не завжди влаштовувало тодішні уряди й мало різні реакції на вихід різних видань. Проте можна з упевненістю сказати, що виникнення й розвиток української преси були прямо пропорційні виникненню й розвитку свідомого українського суспільства, української державності.

У подальших роботах буде викладено різні аспекти функціонування періодичної друкованої преси в різні часи України.

Література:

1. Бібліографія української преси 1816 – 1916. – К., 1930. – 180 с.
2. Газета // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890 – 1907.
3. *Ігнатієнко В.* Українська преса (1816 – 1923) : Іст.-бібліогр. етюд. / В. Ігнатенко. – К., 1926. – 240 с.
4. *Калакура Я. С.* Періодична преса як історичне джерело / Я. С. Калакура // Джерела з історії України. – К., 2011.
5. *Наріжний С.* Українська преса / С. Наріжний // Українська культура : лекції за ред. Дмитра Антоновича ; упор. С. В. Ульяновська ; вст. ст. І. М. Дзюби ; перед. слово М. Антоновича. – К. : Либідь, 1993. – 592 с. – (“Пам’ятки історичної думки України”).

Надійшла до редколегії 10.06. 2011 р.